

регіональних схем екомережі" (2004), з урахуванням Європейських стандартів (програми *EECONET* і *Natura-2000*), враховуючи стратегічний курс України на входження в Європейський Союз;

8) надання структурі Літопису природи більш зрівноваженого характеру щодо співвідношення і об'єму (детальності) між географічними і ботаніко-лісівними та зоологічними дослідженнями (зокрема, відновлення досліджень ґрунтів і ландшафтів).

У зв'язку з цим у контексті географізації природоохоронних і наукових завдань, які покладені на заповідну справу в цілому і на заповідні об'єкти вищої категорії заповідності (ПЗ, БЗ, НПП), слід виділити наступне:

1) необхідно провести комплексну картографічну інвентаризацію території ПЗ, БЗ, НПП і РЛП для соціологічної і рекреаційної оцінки їх природного потенціалу, що вкрай необхідно при розробці Проектів організації території, охорони, відтворення і рекреаційного використання природних комплексів заповідних об'єктів (Проектів організації території). Картографічна інвентаризація передбачає складання серії великомасштабних (1:10000-1:25000) загальнонаукових карт природних компонентів (корінних і четвертинних геологічних відкладів, геоморфологічної, сучасних морфодинамічних процесів, гідрологічної, ґрунтів, поширення рідкісних видів флори тощо) і комплексів (лісових насаджень, геоботанічної, поширення зоокомплексів, ландшафтної);

2) на основі інвентаризаційних карт створити геоінформаційні системи (ГІС) ПЗ, БЗ, НПП і, за можливістю РЛП, як інструменту, що дозволяє оперативно приймати управлінські рішення просторового характеру у природно-заповідних об'єктах та здійснювати просторову візуалізацію описових і табличних даних, накопичених у Літописах природи;

3) розробити на ландшафтно-екологічній основі методичні рекомендації щодо функціонального зонування території БЗ, НПП і РЛП, оскільки це питання є ключовим у розробці Проектів організації їх території та природоохоронного, наукового, рекреаційного, екоосвітнього й адміністративно-господарського менеджменту;

4) розробити і впровадити регіональні програми і плани дій щодо створення окремих ділянок національної екологічної мережі України, для реалізації яких необхідні уніфіковані методичні рекомендації щодо проектування заповідних об'єктів різних категорій, що повинні базуватися на комплексних міждисциплінарних географічних, біологічних (флористичних, фітоценотичних, лісівничих, зоологічних) та ландшафтно-екологічних підходах;

5) створити ГІС окремих природно-адміністративних регіонів (наприклад, адміністративних областей Карпатського чи Причорноморського регіонів) як інформаційної системи формування регіональних екологічних мереж.

При вирішенні багатьох з перелічених питань важливим із наукової і практичної точок зору є розв'язання наступних проблем, які мають передусім просторовий (географічний) характер – як оптимальні і мінімальні розміри абсолютно заповідних ділянок, їх конфігурація та взаєморозташування і співвідношення з ділянками, які мають диференційований заповідний режим, оптимальна локалізація території (одномасивність, кластерність) та характер меж природно-заповідних територій (природні, адміністративно-господарські чи змішані).

*В.П. Воронка, доц., к. геогр. н.
Мелітопольський державний педагогічний університет ім. Б. Хмельницького*

ЛАНДШАФТНИЙ АНАЛІЗ СТРУКТУРИ АЗОВО-СИВАСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ

Азово-Сиваський національний природний парк створений Указом Президента України від 25 лютого 1993 року №62/93 на базі та в існуючих межах Азово-Сиваського заповідно-мисливського господарства і його охоронної зони з акваторіями Центрального Сиваша та Азовського моря. Адміністративно Азово-Сиваський національний природний парк підпорядкований Держаному управлінню справами Президента.

Територія парку розташована на південному сході адміністративної Херсонської області у межах її Генічеського та Новотроїцького адміністративних районів, має витягнуту зі сходу на захід конфігурацію, яка також визначається конфігурацією берегової лінії затоки Сиваш і Азовського моря. Загальна площа території парку складає 52154 га. До складу парку входять півострів Бірючий (7732 га), частини островів Куюк-Тук (255 га) і Чурюк (924 га), а також острів Мартинячий (7 га), акваторії лиманів, прилеглих до Бірючого: Мужичий, Ямківський, Олень, Озерський, Вершинський, Бухта

загальною площею 632 га, частина акваторії затоки Сиваш та однокілометрова смуга акваторії Утлюцького лиману та Азовського моря.

Географічно територія парку складається з двох відокремлених одна від одної частин – сиваської та азовської.

Сиваська ділянка займає північну частину Центрального Сиваша і межує на півдні з Автономною республікою Крим (від дамби між мисами Кутара і Джангара на заході і автомобільним мостом через Чонгарську протоку на сході), а на півночі – по лінії берега затоки Сиваш. Виняток становлять Сергієвський та Новодмитрівський лимани і ряд ставків, які відокремлені від основної акваторії дамбами. Суміжні з парком по лінії берега землі, а також частини островів Чурюк, Куяк-Тук знаходяться у користуванні сільських і фермерських господарств Новотроїцького і Генічеського районів.

Азовська ділянка розташована в акваторії Азовського моря і представлена півостровом Бірючим та однокілометровою смугою навколо нього. Слід вказати, що Бірючий варто називати півостровом, оскільки він через косу Федотова має постійне сухопутне сполучення з материковою сушею, яке інколи на короткий час переривається штормом.

У відповідності до схеми ландшафтного районування територія Азово-Сиваського національного природного парку розташована у межах Присивасько-Приазовської сухостепової низинної ландшафтною області. Ландшафтна структура території сформувалася під впливом кліматичних умов території, рослинності, особливостей повітряних мас, рельєфу, підстилаючої поверхні, ґрунтовітряних процесів, геолого-геоморфологічної діяльності моря.

На території Азово-Сиваського національного природного парку у цілому збереглася колишня первинна структура природних ландшафтів, оскільки господарська діяльність у межах парку практично не здійснювалася або суворо обмежувалася. Винятком є територія маяка, с. Садки і кордонів, де здійснюється обмежена господарська діяльність співробітників парку для забезпечення власних потреб життєдіяльності (сінокосіння, випас худоби, обробіток городів). З об'єктів минулої діяльності людини можна виділити братську могилу і залишки зруйнованого причалу.

Домінантними ландшафтами території є сухостепові ландшафти з каштановими солонцюватими ґрунтами (території сиваських островів та узбережжя Сиваша) і прибережні лиманно-морські ландшафти (територія Бірючого півострова) (див. табл. 1).

Таблиця 1

Структура ландшафтів Азово-Сиваського НПП

Назва ландшафту, місцевості, урочища	Площа	
	га	%
ПРИРОДНІ ЛАНДШАФТИ	51840	99,4
Ландшафти сухостепові (полинно-злакових степів)	5058	9,7
Місцевості припіднятих грав і валів:	5058	9,7
Урочища пустельних полинно-злакових степів	1095	2,1
Урочища піщаних степів	1981	3,8
Урочища лучних степів	1825	3,5
Ландшафти прибережні:	2503	4,8
Місцевості літоральні:	2503	4,8
Урочища літорально-болотисті	2347	4,5
Урочища літоральні піщано-черепашкові	156	0,3
Урочища урвистих берегів	10	0,02
Ландшафти водні:	44279	84,9
Місцевості прибережних акваторій і водойм	44279	84,9
Акваторія Сиваша	3775	72,4
Акваторія Утлюцького лиману	2607	5,0
Акваторія Азовського моря	2712	5,2
Акваторії внутрішніх лиманів	1200	2,3
ШТУЧНІ ЛАНДШАФТИ	314	0,6
Штучні лісонасадження (деревно-чагарникові)	277	0,6
Селитебні ландшафти	37	--

Субдомінантними ландшафтними комплексами є солонцеві, лучні солончаки і солончаки черепашково-піщані пересипи, коси та острови. Рідкісними ландшафтами є ландшафтні комплекси утворені на місці реліктових наливних піщано-черепашкових відкладів півострова Бірючого. Рідкісність спричинена геоморфологічними особливостями наливного процесу внаслідок діяльності морського прибою та нестійкістю цього процесу у просторі і часі. Ландшафти півострова Бірючого молодими утвореннями, у зв'язку з чим процеси їх формування тривають.

Структурно-геоморфологічною основою формування ландшафтів території є пласта рівнина давньої і молодшої неогенової морської тераси пізньопліоценового віку. Терасні ріллі перекриті лесоподібними відкладами з дуже незначними абсолютними висотами – у межах від 0 до 8 м. За абсолютною висотою поверхні ця територія є найнижчою у межах степової зони України.

Прибережна смуга терасних рівнин почленована неглибокими короткими балками. Територія виділяється наступними особливостями: найменшою кількістю атмосферних опадів, найвищими показниками випаровуваності, найменшою відносною вологістю повітря та фактичною відсутністю поверхневого стоку.

Ландшафтну структуру території складають місцевості приморських понижених плакорів приморських берегових галогенних рівнин, приморські абразійні та приморські ерозійні галогенні.

Місцевості приморських понижених плакорів (північне узбережжя Сиваша) представлені слабодренуваними лесовими рівнинами в основному з каштановими середньо- і дуже солонцюватими ґрунтами у комплексі з солонцями та в поєднанні з лучними солончаками западинами і глинистими солончачками. Вони розвинуті неширокою смугою уздовж узбережжя Азовського моря і Сиваша рослинному покриві переважають сантонійсько-полиново-злакові ценози з кримсько-полиновими плямами овечокострицево-ковилових ценозів. Тут зустрічаються багато рідкісних і зникаючих видів, вузькозональних ендемів, а також плейстоценових видів, що зустрічаються на території України лише у Присивашші. Тому місцевість має велике природоохоронне значення. У межах місцевості виділено 19 урочищ.

Місцевість піднятих острівних ділянок (острови Куюк-Тук, Чурюк і Мартинячий), утворені на місці розчленованих і розмитих частин материкового плато і ділянках постійного нагінного підтоплення з лучно-каштановими слабосолонцюватими глибокосолончачковими ґрунтами лесовидних суглинках, оточених смугами сорових важкосуглинистих солончачків. Рослинний покрив складається з двоколоскострицево-ковилових ценозів з фрагментами сантонійсько-полиново-злакових угруповань і галофітів. У місцях виклинювання слабомінералізованих вод зустрічаються розріджені зарості очерету звичайного і бульбокомишу морського. У межах місцевості виділяються 5 урочищ, які територіально розташовані у місцях нагінного підтоплення.

Місцевості приморських галогенних рівнин розвинуті на косах, зокрема на Федотовій косі півострову Бірючому, півостровах та островах Сиваша. Приурочені до місць нагінного, періодичного короткочасного підтоплення з лучно-каштановими солонцюватими глибокосолончачковими ґрунтами на лесовидних суглинках у комплексі з лучними суглинистими солончачками. Територіально займають тальвеги коротких похилих балок, які поступово переходять у мілководні мулисті лагуни. Зайняті переважно лучною рослинністю. Вони представлені наступними урочищами:

- понижених суглинистих лесових рівнин з розораними лучно-каштановими ґрунтами у комплексі з солонцями. У межах останніх збереглася збіднена сухо- і солелюбна рослинність місцями напівпустельна;
- понижених рівнин з піщано-глинистими солонцями у комплексі з солончачковими ґрунтами;
- піщано-глинистих та мулистих солончачків;
- черепашково-піщаних пересипів, кіс та островів зі слаборозвинутими дерновими ґрунтами і солончачковими ґрунтами;
- солончачків.

Окремо слід виділити водний ландшафт лагунного типу, у межах якого виділяються „замкнуті“ ділянки періодичного і постійного нагінного підтоплення, які у безводному вигляді представлені собою важкосуглинисті сорові солончаки.

Приморські абразійні галогенні місцевості розвинуті у сусідстві з місцевостями понижених плакорів і чергуються з ними. Представлені слабовираженими у рельєфі пологосхилими балками з широкими солончачковими днищами та делювіальними схилами з каштановими лучно-каштановими сухостеповими солонцями. Делювіально-схилі геоконплекси розорані, і зайняті лучно-степовою рослинністю і використовуються як пасовища.

Приморські абразійні місцевості поширені обмежено у вигляді вузьких смуг уздовж обривистих азовських і сиваських берегів разом з островами. У їх структурі виділяються урочища свіжих абразійних уступів, коротких берегових ярів (на узбережжі - висячих), пляжевих смуг хвильової переробки абразійного і піщано-черепашкового матеріалу.

Приморські ландшафти півострова Бірючого складаються з 30 ландшафтних урочищ, які об'єднані у п'ять ландшафтних місцевостей: місцевість приморських та прилиманних піщано-черепашкових смуг прибережних незакріплених пісків; місцевість приморських і прилиманних валів з напівзакріпленими пісками та верховими примітивними і слаборозвинутими переважно незасоленими ґрунтами; місцевість пасмово-кучугурних підвищень і міжкучугурних понижень та рівнинних ділянок грав; місцевість нижніх терасовидних ділянок схилів кучугур і згладжено-рівнинних середньо- і тривалозаливних ділянок з локальними підвищеннями на лучних малопотужних ґрунтах з різним рівнем засолення черепашково-глинисто-піщаного механічного складу та лучно-болотних ґрунтах у комплексі з лучними суглинистими солончаками; місцевість середньо- і тривалозаливних рівнинних ділянок берегових смуг внутрішніх водойм, прилиманних понижень та пересихаючих і напівпересихаючих водойм нагінного затоплення з лучними малопотужними глейовими та лучно-болотними глибокосолончковими ґрунтами у комплексі з лучними та болотними важкосуглинистими солончаками.

Особливе місце у ландшафтній структурі парку посідають аквальні ландшафти, серед яких виділяються ландшафти морські, лиманні і ландшафти внутрішніх заток. Доповнюючи суходільні ландшафти, вони надають їм унікальності та естетичної привабливості.

Виходячи з того, що на території парку ведеться суворо обмежена господарська діяльність як природними чинниками (острівне положення та уособленість території, засоленість ґрунтів, відсутність корінного населення), так і природоохоронними чинниками (заповідність), природні ландшафти у межах території Азово-Сиваського національного природного парку є малозмінними, а за класифікацією Ф.М. Мількова – природними, оскільки частка антропогенно змінених територій дуже низька.

За функціональними ознаками у межах парку виділяються наступні антропогенні ландшафти: селитебні – с. Садки і будівлі кордонів, пасовищні (випас домашніх тварин), сільськогосподарські (оброблювана ділянка під городами с. Садки), лінійно-дорожні (представлені ґрунтовими дорогами), рекреаційні (представлені рекреаційними спорудами, пляжами і малими архітектурними формами) гідротехнічні (представлені артезіанськими свердловинами), комунікаційні (представлені вишками мобільного зв'язку).

Трансформованими (зміненими) ландшафтами у певній мірі можна вважати територію під лісонасадженням півострова Бірючого, оскільки лісові території не властиві ландшафтним комплексам цієї території. У даному випадку лісове насадження урізноманітнює природну ландшафтну структуру території і створює нові місця існування та концентрації живих організмів.

У зв'язку зі значною збереженістю корінних природних ландшафтних комплексів у межах національного парку вони не потребують відновлення. Корінні ландшафти півострова Бірючого є відносно молодими за віком і виникли на відносно нестійкій геоморфологічній основі, у зв'язку з чим відбувається їх інтенсивне формування і розвиток разом зі зміною геоморфологічних рівнів півострова та його гідрологічного режиму.

Процес зміни ландшафтної структури островів Сивашу відбувається внаслідок абразії берега і зменшення площ відповідних типів ландшафтів у їх межах.

С.В. Гришко, асп.

Вінницький державний педагогічний університет ім. М.Коцюбинського

СТАРОБЕРДЯНСЬКЕ ЛІСНИЦТВО ЯК ЛІСОКУЛЬТУРНИЙ ЛАНДШАФТ У СТЕПУ

Вивчення Старобердянського лісництва як лісокультурного ландшафту має як теоретичне так і практичне значення. З часів створення перших штучних лісових насаджень і по теперішній час не вщухає дискусія серед науковців щодо значення, ролі і необхідності степового лісорозведення. Актуальність питання підтверджується все більш інтенсивним проявом несприятливих природних процесів на півдні України (водна і вітрова ерозія, пилові бурі, зсуви ґрунту тощо).

Дослідження лісокультурних ландшафтів півдня України здійснювалися вченими-біологами у 60-80-і роки ХХ ст. з метою встановлення видового складу та бонітету лісових насаджень і їх фауни.